

Späťosť logiky a normy osobnosti sa radí k témam, ktoré charakterizujú tvorbu nášho popredného filozofa. Už v diele *Základy infinitezimálnej logiky a jej axiomy* (Bratislava 1949) formuluje etické princípy ako ľudsky špecifické vývinové smernice, plynúce z riešenia vlastnej noetickej problematiky. V ďalšom titule *Normalita a mravnosť osobnosti* (Bratislava 1970) zameranie skúmania sa síce prenáša na problém osobnosti, no vlastná gnozeologická problematika koncentrovaná v heuristickej sile kategórie obsažného celku tvorí pevnú východiskovú bázu koncepcie normality. Nasledujúce *Úvahy o osobnosti* s podtitulom *Sebapoznanie a kultúra* (Bratislava 1981) rozsahovo zväčšili priestor venovaný noogenéze základných kategórií a tento rozsahový návrat k problematike dialektickej logiky potvrdzuje i najnovšia práca *Logika a norma osobnosti*.

Kniha je koncipovaná do troch blokov, medzi ktorými je však plynulý prechod, zvýraznený cyklickými návratmi v podobe neustále prehĺbovanej koncepcnej analýzy základných východísk. V prvej časti autor uvádza problém, zdôvodňuje nevyhnutnosť kategoriálneho prístupu k riešeniu a naznačuje jeho možnosti. Pevný základ potom dostávajú tieto idey v ďalšom celku nazvanom *Teoretický náčrt intelektualizovaného myslenia*. Tu sa začína teraz už systematický výklad dialektickej logiky. V tretej časti autor pristupuje k riešeniu problémov normy osobnosti, vytyčuje jednotlivé znaky normálneho charakteru a zároveň publikuje výsledky vlastného výskumu v tomto smere. Paralelne s tým, prostredníctvom historických

vsuviek, sa sprístupňuje čitateľovi problematika z rôznych aspektov.

Úvodná kapitola fixuje problémy normy osobnosti spolu s jeho kultúrno-spoločenským dosahom i s prebežným náčrtom metodiky riešenia, opierajúcim sa o vnútornú väzbu problematiky s pojmom totality. Filozofický prístup sa tak relatívne odlišuje od skúmania normality z hľadiska psychického či fyziologického zdravia a stavia problém v zmysle „logicko-genetického vyvedenia pojmu celostnosti so zreteľom na problém osobnosti, jej kvalitatívnej normality resp. ľudskej typickosti“ (s. 24).

Snaha o výstavbu logiky kategórie celku stojí i v historickom pozadí filozofických snáh o dialektickú reflexiu skutočnosti, veď „genéza kategórie celostnosti... je jadrom dialektickej logiky (s. 18). A tu autor upozorňuje na Descartovu teoretickú iniciatívu zväčša nevedomo premietnutú do zásluh racionalistickej línie, v ktorej sa navyše, kvôli čiastočnej strate textov v celej svojej šírke, ani neuplatnila. No autorova logická rekonštrukcia systému prostredníctvom pojmu totality, vedúca k logickej konzistentnosti dochovaného odkazu, prinajmenej spochybňuje jeho učebnicovo ortodoxný dualistický výklad. Základom skreslenosti, ako dôvodí autor, nie je len obchádzanie menej známych Descartových listov princezne Alžbete, ale skôr nepochopenie Cogita, ktorému býva pripisovaná len povaha evidencie faktu posunutá do psychologické roviny, namiesto hlbšieho domyslenia, že „evidencia sa naopak týka samokontroly koncepcného vedomia totožnej s jeho skutočnosťou“ (s. 37). Súčasná

aktuálnosť Descartovho dedičstva sa podčiarkuje záverečným poukazom, že „jeho podstatou je ‚mathesis universalis‘, iniciatívny projekt systému dialektickej logiky“ (s. 57).

V nasledujúcej kapitole autor pristupuje k skúmaniu vedomia ako špecificky ľudskej formy sebakontroly, kvalifikovanej pojmovým odrazom. Tvorba nových obsahov vedomia predstavuje introvertné zameranie intelektu, chápanému ako schopnosť nachádzať nové, od inštinktov nezávislé riešenie, na základe postrehu vzťahu. Na túto pojmotvornú funkciu sa viaže „sebauvedomelé a iniciatívne sebariadenie vývinu“ (s. 61). Možnosti jasnej, kriticky istej reflexie autor odhaľuje pri analýze pojmu celostnosti, ktorého parciálny prípad tvorí aj samotné vedomie. Už predbežné skúmanie kategórie bytia ako obsažnej danosti vyúsťuje do jeho určenia ako dynamického vyvíjajúceho sa systému, a práve „smernú líniu vývinu ... možno pokladať za normatívny faktor typickosti“ (s. 63). Uvedomenie si podmienenosti aktualizácie vedomia, jeho vývoja od spoločenskej interakcie, kategoriálne primerane rozvinuté, sa prirodzene odrazí v tvorivom postoji jedinca k spoločnosti, v postoji vnútorne prezentovanom svedomím. Štruktúra vedomia, zobrazujúca úroveň pojmotvorby, je tak „rozhodujúcim faktorom základného zamerania osobnosti“ (s. 69).

Spôsob myslenia nereprezentuje len osobnosť, ale vo významnej miere sa podieľa na kvalite spoločensky záväzných postojov a motívov obsiahnutých v ideológii, nahrádzajúcej inštitutívne formy družnosti, rozložené vznikom vedomia. Tento pomer motívácií k tvorivému spôsobu myslenia je už predmetom ďalšej kapitoly. V prípade nedostatočnosti, medzerovitosti v myslení ovládne pole ideológie dogma a autoritárstvo, odsúvajúce

skutočné svedomie nabok. S napredovaním spoločnosti potom nevyhnutne dochádza k protirečeniam, pretože viera nedokáže plne zabezpečiť „vývoj ekonomickej a biologicko-spoľošenskej základne, najmä výroby, v rámci ktorej nie je možné a ani žiadúce potláčanie a stála kontrola (spoločenská, pozn. M. S.) rozumu“ (s. 82). Myslenie ako jadro kultúry, primárne rozvíjané v prakticko-výrobnej sfére, je bez pestovania hodnotového a kritického vedomia postihnuté vo svojej účinnosti i vývojovej dynamike. Rozhodujúcim tu ani tak nie je „obsah ‚spoločenskej viery‘, ale predovšetkým spôsob osvojenia si obsahu“ (s. 82), ktorý sa môže stať historickou silou len na úrovni masového osvojenia — v „historických premenách je rozhodujúca rozumová kultúra ľudu“ (s. 82). Spolu s tým autor manifestuje súvis úrovne koncepcnosti s projektami osobnosti v rozhodujúcich filozofických koncepciách v dejinách. Pritom vyniká možnosť preniknúť prostredníctvom kategórie celku k jadrú učení a stotožnenie podstaty ich nedostatkov a kladov s hĺbkou jej chápania pojmu celku.

Celý blok uzatvára kapitola *Celostnosť a reflex*. Vedomie vystupujúce ako forma účelného evolutívneho reagovania nemá pasívnu povahu, ale spolu so širším biologickým reflexom sa aktívne včleňuje do vývinového procesu. Zo základnej dynamiky celku prichádzame k nevyhnutnému dôsledku, „že aj najvyššia psychická činnosť kvalifikovaná koncepcnosťou obsahuje črty samočinného vývinu a vývinové orientovaného reagovania tak v smere základných hodnôt... ako aj v smere cieľových hodnôt“ (s. 92). Vývinové „pudenie“ obsiahnuté v snahe po sebarealizácii, v spontánnej snahe o pojmové uchopenie hodnôt i cieľov, tvorí hlbinný podklad kultúry myslenia, skutočnú motiváciu

tvorivého vzťahu osobnosti k sebe, spoločnosti a celku bytia. Aj keď základný vývinový trend nevyklučuje štatistickú variabilitu foriem, norma „nesmie byť iba štatistickým priemerom“ (s. 102). V tom prípade by sa od nej odlišovala aj samotná maximálna funkčnosť, ktorá práve „koinciduje s druhovou typickosťou, kvalitatívnou normalitou“ (s. 102).

Výstavba materiálnej logiky tvorí z metodologického hľadiska centrálnu časť publikácie. Systém základných kategórií je združený okolo kategórie dialekticky chápaného celku, dôsledne vychádzajúc z marxistického východiska praxe, s akcentom na jej vnútornú stránku. Na rozdiel od formálnej logiky, ktorá „je iba teóriou vyplývajúca z už daných propozícií“ (s. 110), dialektická logika vystupuje ako teória ideácie, teória „kritickej genézy pojmov“ (s. 110), ktorá poznatky nielen usporiadava, ale ich aj objavuje, a to najmä v oblasti hodnotového, gnozeologického a ontologického vedomia. Autor postupuje v súlade s vyčlenenou metodikou, predstavujúcou „striktne a dôsledné uplatňovanie zásady dostatočného dôvodu až po dostatočné objasnenie princípov“ (s. 108) spolu so „zásadou stáleho kritického preverenia východísk“ (s. 108), kde preverenie kategórie „znamená zároveň aj jej prehlbovanie“ (s. 108).

Tento program by nebol uskutočniteľný bez faktologickej evidencie vedomia, ktorého sebakontrola koreluje s jeho skutočnosťou. Cez seba-predmetnosť vedomia, zatiaľ východiskovo danú len ako nezvratnú existenciu „logického vedomia, pravdivo informovaného o sebe samom“ (s. 119), je však daná možnosť jasnej kritickej kontroly obsahov-pojmov a ich tvorby. Sebakontrolná činnosť vedomia potom netvorí len prirodzené východisko, ale jej idiagnostická o-

rientácia, ktorá má povahu kritickej, intuitívnej skúsenosti, je prítomná v celom postupe a umožňuje rozšíriť základnú rovinu prezentačnej intuície domyslením dôsledkov pojmu logického vedomia.

Skutočnosť vedomia znamená jeho existenčnú obsahovú diferencovanosť, ktorá však nesmie byť absolútna, pretože by „zneskutočnila“ samotný fakt celostnosti vedomia, vystupujúci elementárne v pojme „ja“, a je teda preklenutá podstatnou obsažnou súvislosťou. Aspekt diferencovanosti platí na každú komponentu obsahu, a preto, ak nemá diferencovanosť limitne prechádzajúc v bezštruktúrnú bodovosť, musí byť hranica vedomia (vystupujúca v názore síce ako premenlivá, ale ako fakt) len relatívna. Vedomie musí byť včlenené do širšieho celku. Relatívnosť hranice sa však týka každého ohraničeného celku a výúsťuje v neohraničenosť obsažnej danosti — bytia, vylučujúcemu tým svoj protiklad — absolútnu nihilitu. Vylúčenie má aktívny status, vystupujúci v absolútnom seba-podmieňovaní sa bytia. Na podmieňovaní participuje každá časť jeho štruktúry, t. j. seba-príčinnosť je imanentná každej úrovni, avšak v príslušnej miere. Obsažná súvislosť vyjadrená princípom „celok je kvalitatívne viac než aditívny súčet častí“ dáva potom každej úrovni nevyhnutnú dynamiku spájajúcu sa v celku bytia do vývojového prúdu. Nekonečný diferencovaný celok, funkčne i obsahovo vedomie prekračujúci a v zmysle seba-príčinnosti dominantný a geneticky prvotný, tvorí základ pojmu dialektickej metórie, ktorá je čiastkovej funkcii vedomia relatívne protikladná.

Rozlišovanie medzi formálnou a materiálnou logikou neznamena-znávanie formálnologických zákonov a autor odhaľuje ich prirodzené miesto, zdôvodňuje ich opodstatnenosť.

Tieto zákony postihujú rámcovú zákonitosť, vyjadrujúcu vzájomnú protikladnosť bytia a nebytia, pojmov, ktoré sú vo formálnologickej sfére však zavedené len klasifikačne. Ich exklúzia, autorom označená ako silná (tzv. R//N pomer), chápaná ako vylúčenie nebytia nemožnosťou ohraničenosti a zániku bytia, nie je v rozpore s „vnútornou“ premenlivosťou bytia. Tá naopak vystupuje ako nevyhnutná. Zmena sa týka foriem, obsah zostáva, čo je vlastne filozofické vyjadrenie zákona zachovania hmotoenergie. V rámci štruktúry bytia sú protiklady predstavujúce diferencovanosť len relatívne (slabá exklúzia), sú prepojené súvislosťou, a tak tu platí i tertium datur.

Logika celostnosti zároveň ukazuje vznik pojmu spojitkej veličiny, na ktorej sa v matematike buduje infinitezimálny počet. Jeho vznik môžeme v primeranej miere chápať ako prekonanie abstrakcie bodu, ako bezobsažnej danosti nesúvisiacej s okolím. V pojme diferenciálu je daná možnosť plynulého prechodu do súvislosti, veď nakoniec táto súvislosť robí z diferenciálu obsažný pojem. Pritom pri matematickej operácii integrovania dostávame novú kvalitu, čo len potvrdzuje neredukovateľnosť celku na súhrn častí.

S podobnou situáciou sa stretávame aj vo fyzike. Tak napr. prostredníctvom topologického princípu „hranica hranice je rovná nule“, ktorý tvorí podstatu Bianchiho identít a ktorý nie je nič iné než vyjadrenie nemožnosti absolútnej hranice, formulujeme vo všeobecnej teórii relativity zákon zachovania. Vo fyzike je tento súvis komentovaný konštatovaním, že „nikto doteraz neobjavil iný spôsob postihnúť vzájomnej spätosti zákonov poľa a zákona zachovania“ (1, s. 446). A v recenzovanej knihe sa zdôvodňuje nemožnosť absolútnej hrani-

ce, čo vedie k neohraničenosti bytia, k nemožnosti jeho zániku a tým k zachovaniu...

Pojem celostnosti sa cez vývinovú dynamiku viaže na dialektické zákony. Diferencovanosť preklenutá súvisom vystupuje ako jednota protikladov či, ako spresňuje autor, protiurčení. Spolu so spomínaným nepomerom celku a sumy častí vedú tieto relačné protiklady k pohybu. Nezmiriteľný antagonizmus protikladov sa prejaví v dynamickej protikladnosti procesov integrácie a dezintegrácie, progresu a regresu, kde vývoj spočíva v neustálom prekonávaní funkčných nedostatkov ohraničených systémov, v negácii negácie. Obsažná súvislosť tvoriaca princíp celostnosti zároveň predstavuje podklad kategórie zákonitosti odrážajúcej podstatnú vnútornú súvislosť. Rámcovo jednoznačná zákonitosť vyjadruje stály princíp v dialektike stálosti a zmeny a nevylučuje variabilitu zmien foriem, ale dáva im štatistický základ.

Vzťahy diferencovanosti vystupujú v kategóriách priestoru a času. „V prípade priestoru ide o geometricky významné, objektívne vzťahy krajnej možnej extenzívnej diferencovanosti“ (s. 189—190). Podobne čas predstavuje dimenziu trvania zachycujúcu diferencovanosť zmeny, pohybu. V aplikácii na kategóriu nekonečna vystupuje do popredia aspekt substančnej súvislosti protikladný pretržitosti, čo transformuje aplikovateľnosť oboch kategórií. V čase vystúpi do popredia moment stálosti, trvania, s odkazom od rozlišovania minulosti i budúcnosti od prítomnosti. Nekonečno v sebe združuje možnosti a skutočnosti ako modality bytia vyčerpaním aktualizáciou všetkých možností.

Sebapríčinnosť relatívnych celkov vo vývojovom smere predstavuje kvalitatívnu gradáciu miery seba podmievania, sprevádzanú aktívnymi pro-

cesmi — informáciami — na vonkajšie podnety, pôsobiace proti celistvosti parciálnej štruktúry. „Stopy“ týchto informácií predstavujú „odrazy“, ktorých „empiricky najvyššou vývinovou formou sú ‚pojmy‘ ako elementy logického vedomia“ (s. 210). Tým sa vedomie, vystupujúce teraz ako historicky kvalitatívne najvyšší stupeň odrazu, zasadzuje do celistvého vývinového procesu.

O túto kontinuitu sa v trefom bloku opiera analýza i riešenie problému normy osobnosti. V úvodnej retrospektíve snáh o jeho riešenie autor poukazuje na nedostatočnosť zúženia pojmu normality na biologické či psychologické základy a v koncepciách uvažujúcich o faktore sociability redukcii len na faktor družnosti. V závislosti od interpersonálnych vzťahov sa vyčleňujú tri formy sociability:

„1. altruistická forma s prevládajúcim inštinktom družnosti pri ideologickej a disciplinárnej pomoci;

2 utilitariánsko-filantropická forma, ktorá zodpovedá egoizmu primitívnej hodnotovej ‚rozumnosti‘...;

3. humanistická forma, nemechanická vzájomnosť, vzťahujúca sa aj na možného priateľa, ktorá vychádza z charakteru tvorivo a efektívne zameraného na sám princíp osoby“ (s. 234).

Je zrejmé, že vývojovej fylogenetikej smernici orientovanej na seba-realizáciu jedinca, viazanú na maximalizáciu princípu osoby — vedomia — zodpovedá tretia forma. Tvorivý postoj k sebe znamená prehĺbovanie koncepcie a z nej vyvierajúci tvorivý vzťah k spoločnosti a bytiu vôbec. Hodnotové zameranie normálnej osobnosti plynie z koncepcie analýzy pojmu celku alebo ešte širšie, správnosť riešenia problému normality sa kryje so správnosťou systému materálnej logiky.

Rámcové riešenie autor rozširuje o konkretizáciu znakov normálneho charakteru na základe štruktúry jeho základných motivácií. V nej sa stávajú dominantnými:

— objektívny, tvorivý postoj osobnosti,

— činná vyrovnanosť v smere vývoja,

— účelná ragibilita (podľa s. 253)

a tieto okruhy sa ďalej precízne rozpracúvajú (s. 259 až 267). Z jednotlivých prvkov vyplývajú požiadavky na etické regulatívy typickej osobnosti. Etické zásady tu nevystupujú ako rigidné; ich relativita vyjadruje princíp konkrétnosti pravdy, závislosť od príslušných podmienok. Podmienkami je daná i výnimka, dopĺňajúca celok možností aktualizácie zásad, ktorá však, súc práve výnimkou, nemôže byť uzákonená.

Teoretická koncepcia normality slúžila autorovi ako východisko pre klinický výskum, v ktorom sa skúmala možnosť odlišenia „nenápadných“ od „neurotikov“ a tých od „psychopatov“, kontrolovaná ich diferencovaním prostredníctvom iných metód a pozorovania. Výskum ukázal výrazné spojenie medzi hodnotovou orientáciou, vyrovnanosťou a reagibilitou s uvedenými typmi a potvrdil praktickú psychologickú aplikovateľnosť prístupu spočívajúcemu na filozofickej analýze. Výsledky svedčia v prospech ďalšieho psychodiagnostického rozpracovania metódy.

Dominantnosť koncepcie analýzy pri orientácii hodnotového zamerania obmedzuje inštinkatívne správanie a usmerňuje sféru citového i estetického zázemia od konzumnosti smerom k tvorivosti. V otvorenom závere autor rekapituluje kultúrno-spoločenské dôsledky koncepcie ľudsky autentickej osobnosti, v podstate ktorej leží kultivácia spôsobu myslenia. Jej praktické uskutočňovanie, tvoriace

podmienku ďalšieho napredovania spoločnosti, bude naplnením ideí.

Práca stvárňuje rozsiahle originálne dielo J. Cigera, zachytáva a posúva výrazne súčasnú úroveň rozpracovanosti systému dialektickej logiky. Příkladnosť dialektického postupu i pôvodnosť riešení či ďalšieho domyslenia problematiky v jednotlivých kapitolách robí ťažkým, ak nie nemožným vyzdvihnúť len niektoré

z nich. Predsa by sme však zdôraznili autorovo riešenie vzťahu materiálnej a formálnej logiky. A ak **nemáme** na zreteli len jeho samotnú explicitnú formuláciu, potom riešenie je vlastne spredmetnené v celom postupe, veď sám postup je ukážkou dialektickej metódy, jej koncepciou. Kniha sa tak radí k popredným publikáciám svojho druhu a zasluhuje si vyjadriť hlboké uznanie.

Marián Skalský

LITERATÚRA

1. MISNER, Ch. V. — THORNE, K. S. — WHEELER, J. A.: Gravitation. San Francisco 1973. Citované podľa ruského prekladu: Gravitacija. Tom 1, Moskva 1977.

PROBLÉMY JAZYKA A FILOZOFIE VO FRANCÚZSKOM OSVIETENSTVE

U. RICKEN: Sprache, Anthropologie, Philosophie in der Französischen Aufklärung. Akademie-Verlag, Berlin 1984, 368 s.

Nezainteresovanému čitateľovi sa môže zdať tematika knihy marxistického historika z NDR trochu odľahčitá od aktuálnych otázok súčasnosti. Obdobie osvietenstva zanechalo však silné dedičstvo vo všetkých vyspelých krajinách Európy, vrátane Československa. Dôraz na vzdelanie, osvetu, kultivácia rozumu, boj proti tmárstvu a predsudkom, to sú bežné pojmy, ktoré sa spájajú s osvietenstvom.

Rickenov prístup k problematike nie je kronikársky. Nemožno mu vyčítať ani snahu vnášať do vtedajších diskusií a ideových zápasov súčasné problémy. Jeho výklad sa sústreďuje okolo istých diskutovaných otázok, pričom si všíma argumentáciu, motívy a pozície, ktoré vtedajších autorov viedli k istým záverom a stanoviskám. Autor začína analýzu osvietenského hnutia ešte Descartovým učením, ktoré historicky zaznamenávame ako dualistické. Podľa Descarta hmotná, priestorovo rozľahlá substancia je ovládaná mechanickými zákonmi, duchovná má nadprirodzený pôvod. To viedlo k ťaž-

kostiam pri objasňovaní pôvodu a fungovania rečovej činnosti, pri objasňovaní otázok vzájomného vzťahu poznania, myslenia a reči. Ricken upozorňuje na to, že Descartov výklad je vnútorne protirečivý a táto protirečivosť predznamenala spory na celé desaťročia.

Otvorenú polemiku s Descartovým učením predstavuje známe dielo J. Locka, ktoré vyšlo aj v slovenskom preklade pod názvom *Rozprava o ľudskom rozume*. Locke dokazoval neudržateľnosť učenia o vrodenných ideách a kladol veľký dôraz na zmyslovú činnosť v procesoch poznávania a v rečovej činnosti. Radovému čitateľovi je sotva známe, že sa Locke počas svojho pobytu vo Francúzsku pomerne dôkladne oboznámil s lingvistickou problematikou vtedajších čias a so sporami, ktoré prebiehali medzi vtedajšími učencami. Jeho dielo nie náhodou našlo potom veľký ohlas práve u francúzskych autorov.

Osobitné miesto tu patrí Condillacovi, ktorý rozvíjal dôslednú senzua-